

Աւելորդ չէ կարծեմ յիշելը, թէ ասուրական արձանագրութեան մը մէջ ալ Արսիյանի անուանով քաղաք մը կը յիշուի (1), ճիշտ Վասպուրականի մէջ: Բայց կը կարծեմ, որ ասուրական արձանագրութեանց Արսիյանի քաղաքը նոյն չէ վանեան արձանագրութեանց Արծունի քաղաքին հետ:

Կ. Յ. ԲԱՍՄԱՋԵԱՆ,

ՍԱՂԱԲԱՐՏԻՆ ԱՐԾԻԲԸ

(ՎԻԿՏՈՐ ՀԻԻԴՈՅ)

(Շար. եւ վերջ)

Փողերդեր: Ահա Անգուսը: Վարդապոյն սպիտակ ձի մը իր վրայ կը կրէ ոսկեփայլ, կարմրագեղ, փող արկանող մանչ մը, որ գրեթէ կին մը կը թուի, եւ որ կարծես տակաւին կոյս է, վաղահաս ծաղիկի նման ինքնավստահ քաղցր էակ մը: Անոր սրունքները, սկովտական տարազին համեմատ, մերկ են: Անոր վրայ աւելի մետաքս եւ վուշ կայ քան պողպատ. զուարթօրէն կուգայ նա, եւ անոր ետեւէն դիմածովի խեղկատակ մը: Նա կը նայի, մտիկ կ'ընէ, կը փայլի, կ'անգիտանայ. եւ մարդ արշալոյսին սիրուն մուտքը տեսնել կը կարծէ: Մարդ կըզգայ թէ, այս տարօրինակ աշխարհին մէջ, ուր կ'անցնինք, այս ուրախութեամբ ու երգերով լեցուն նորեկը, հաւկիթէն ելլող, ծնող թըռչունին պէս, ապրելու թաքուն գոհունակութիւնն ունի: Չիկայ շլացուցիչ էակ մը որ շլացած չըլլայ. նա կը խնդայ: Անոր վկաները իրեն տարեկից են. ամէնքն ալ կ'երգեն, թեթեւ, խրոխտ, ծածանելով երասանակները: Ահա Մար, Արկայլ, Աթօլ, Բօթսէյ, Հերբիդեանց թագաւորը, Դաւիթ, Սթերլինկի արքայն, Յովհան, Կլասկոյի կոմսը: Անոնք ոսկիէ կամ վարդէ մանեակներ ունին իրենց վիզը: Այսպէս մացառուաներուն խորը, լաստենիներուն ներքեւ, մատաղ շահապետներու ամբոխը կը խռնուի փոքրիկ աստուածի մը ետեւէն. կեցցե՛ս. ծաղիկներ քաղել կամ արիւննին թափել, իրենց ի՛նչ հոգը: Պատանի կոմսին բոլորտիքը, մանկլաւիկ ու թագաւոր, որուն երկուորեակ քոյրը պիտի ըլլար Երէ, փետրափունջերու սքանչելի ժխոր մը իրար կը խառնուի: Անոր շքադիրներ իրեն կը հետեւին մինչեւ մրցարանին սեւ մը: Յետոյ զայն կը թողուն: Պէտք է որ նա առանձին մնայ. եւ սրափողը հնչելուն պէս մէկը չիկրնար անոր օգնել. ինչ որ ալ պատահի, նա նշաւակ է խիստ ճակատագրին: Անոր առաւօտեան պէս մաքուր վահանին վրայ կը կարդացուի Անգուսի թագաւորներուն նշանաբանը, Քըրիստոս եւ Լոյս:

(1) Աշուրբանիպալ, Գլան Գ, սիւնակ գ, տող 64:

Ո՛հ, երիտասարդներ, հազիւ աչքերնին կեանքի բացած՝ վտանգի են ենթարկուած: Երիտասարդները միշտ առաջ կը հասնին. նա կը մօտենայ, ուրախ, դիւրագայթ, յաղթական, փետուրը ճակտին: Ժողովուրդը կը ծափահարէ այս մանուկը: Եւ խորունկ հովը կը փչէ դաշտերուն մէջէն:

Յանկարծ կը լսուի լեռներուն փողը, անտառներուն երգը, մահազանգակի բօթէն աւելի մթին. եւ յեղակարծօրէն մարդ իր բոլոր տիքը շուք մը կը զգայ. մարդ թէեւ երկինքի տակ է, բայց ինքզինք քարայրի մը մէջ կը կարծէ: Անտառին խորէն մարդ մը կուգայ: Կը մտնէ, Դիֆէնն է: Ա՛ն է: Գոռող, վկաները ետ մղելով, ինչպէս ջրօձը ալիքները, կը մտնէ մրցարանին մէջ: Նա սաքսոնական զրահին ներքեւ շիտակ կեցած է. անոր ձին, որ կը ճանչնայ այս հեծեալը, կը սարսուռայ: Առանց կքելու կը քալէ այս սեւ ու ճերմակ ձին, որուն դաւակին վրայ կարծես մուծ երկինքը ամպեր ձգած է նշոյլներով խառն: Դիֆէն մինակ է. ուղեկից զօրք չիկայ, ոչ ալ զօրագունդ: Նա բռնած է իր նիզակը. անոր շապիկը երկաթէ է. տապարը Օրէստի նման եւ դաշոյնը՝ Օրաիֆֆէրի. անոր դիմապանակը, որ ցած է, դայն կը դիմակաւորէ. ծանրաքայլ յառաջ կուգայ, սաղաւարտին վրայ արծիւով մը: Անոր կլոր ասպարին վրայ բառ մը գրուած է՝ Պեշուա (գաղան), Երբ նա եկաւ, ամէն մարդ զողաց. բայց ոչ մէկը բարեւեց դայն:

• • •

Կռիւին շարժառիթները ծանրակշիռ էին անշուշտ. բայց ոչ ամայի երկիրներու մէջ թափառող տուարածը, ոչ իր քարանձաւին մէջ Յիսուսը պաշտող ճգնաւորը, երկինքի տակ ոչ մէկը չգիտցաւ զանոնք. կռուանոցին դատաւորին անգամ ծանօթ չէին անոնք:

Երկու լորդերը, ինչպէս կը վայելէ այս դերագոյն վայրկենին, հեռուէն բարեւեցին զիրար. «Բարեւ, թագաւոր» : — «Բարեւ, թագաւոր» : «Կուգամ քեզմէ հատուցում պահանջելու. գիտես, ինչո՞ւ համար» : — «Ադ իմ ի՛նչ հոգս» :

Ու երկուքն ալ նիզակնին բարձրացուցին, կռուանոցին դատաւորն ըսաւ. «Ձեր իւրաքանչիւրը հիւր է գերեզմանին, ու հիմա չիկրնար անկից դուրս ելլել մինչեւ որ Աստուած չարտօնէ որոտացող երկինքին խորքէն» : Յետոյ սկովտական սովորութեան համեմատ յարեց. «Տէր իմ, քանի՞ տարեկան ես» : — «Քառասուն» : «Եւ դո՞ւ» : — «Տասնեւվեց» : — «Շատ մատաղ է» աղաղակեց ժողովուրդը : «Կռուեցէ՛ք» ըսաւ դատաւորը: Եւ երկու կողմէն միջոց բացին: Ունենալ միեւնոյն հատակն ու նոյն հագուստ, կռուիլ մարդ մարդու դէմ, կամ մանկլաւիկ մանկլաւիկի դէմ, հաւասարի մը դիմաց կռթնիլ գերեզմանին, էաս ըլլալ Ա-

բէսին դէմ , Յէրգուս՝ Յինգալի դէմ , այդ լաւ է եւ դիւցազններգու-
թեան հաճելի : Բայց հոս յարդի չիւղ մը , հոն ծանր տէգ մը , հոս ա-
հագին Հէրքիւլէսը , հոն քաղցր Հիլասը , Պոլիփեմը Ակիսի հանդէպ ,
աւա՛ղ , այդ ցաւալի է : Տղուն վտանգը մօրը վրայ խորհիլ կուտայ : Բո-
լոր Աստիանասները Հոմերոսի սիրտը կը շարժեն . եւ դիւցազններգակը
կը փութայ հռչակել այժեամին կռիւն ընդդէմ վարազին :

Բարապանը նշան տուաւ : Օ՛ն :

•••

Երկուքն ալ մեկնեցան : Այսպէս կ'երթան երկու փայլակներ իրա-
րու դէմ եւ զիրար կը քաշեն : Մանուկը մօտեցաւ մարդուն , եւ իր
պարտքը լաւ մը կատարեց . բայց մարդը այդ իմանալու երեւոյթ ցոյց
չտուաւ : Դիֆէն , անխօս , կեցաւ , թողլով որ նա ուղածն ընէ : Այս-
պէս ձիւնակոյտը , իյնալու պատրաստ , կը յապաղի . այսպէս սալը ան-
զգայ կ'երեւի մուրճին ներքեւ : Նա հոն էր . բոունքը մամլակի մը
պէս սեղմած , դեւ՝ նայուածքով եւ սփինքս՝ լռութեամբ . ու տղան իր
նիզակի երրորդ հարուածը կ'իջեցնէր եւ Դիֆէն դեռ պատասխանած չէր :
Այս երկաթեայ եւ ճակատագրային մարդը որ նկարի մը կեդրոնը կանգ-
նած՝ երազել կը թուէր , ոչ մէկ հարուածէ չյուզուեցաւ աւելի քան
աստղ մը շունչէ մը : Տղան կը զարնէր , կը խոցէր , կը կտրտէր , վե-
րստին կը սկսէր , հեղ մը դարգմանակին , հեղ մը լանջապանին , կար-
ծես ճանճը կը յարձակէր սարդին : Անոր երեսը քրտինքով ողողուեցաւ :
Դիֆէն , ժայռի մը պէս անշարժ եւ կանգուն , կը խոկար , ու տղան
չնչասպառ կը հեւար : Յանկարծ Դիֆէն ըսաւ՝ «Նայինք» : Իր դիմապա-
նակը վերցուց , գիշակեր գաղանի մը նման մոնչիւն մը արձակեց եւ
Անգուսի դերատի կոմսին վրայ խոյացաւ այնպիսի դիւային կերպարան-
քով մը , որ խեղճ պղտիկը սանձը դարձուց , նիզակը նետեց ու փա-
խաւ : Եւ ահա սկսաւ այն դժնդակ , անադորոյն հալածանքը զոր քստ-
մնելով միայն պիտի կարգաք :

•••

Դողդղալով , իր ձին խթելով , զսուլվայր , դէպ ուղիղ , հոգ չէ
թէ ուր , վայրենի խորութեան մէջ , բազուկներն երկնամբարձ , կը
փախչի սարսափահար տղան : Անոր ձին զայն կը սիրէ ու կրցածը կ'ընէ :
Անտառը զայն կ'ընդունի եւ կը քօղարկէ . տղան կ'անհետանայ . ամէնքը
մէկդի կը քաշուին անոր ճամբայ տալու համար : Անոր պապը զայն այս-
պէս վտանգելով միթէ՞ խելացութիւն ըրաւ . մէկը չի գիտեր . բաղդը
գաղտնիքներով լեցուն է . բայց երկիւղը հոն է . եւ հէք որքը ուրիշ բան
չիկրնար ընել բայց միայն ճակատագրին առջեւէն փախչիլ : Ո՛հ , ան-
դունդի դատապարտուած խեղճ հեղ գլուխ : Նա կը փախի , կը խուսա-
փի , կը խորասուզի փախուստի աղօտայայտ հաւանականութեանց մէջ ,

վայրագ , շնչասպառ , ուղեկորոյս : Անտառի բացավայր մը կ'ելլէ գիմացը . նա կը կանգնի , մտիկ կ'ընէ . ահա մինակ է . աստուած մը արդեօք զայն առաջնորդեց : Յանկարծ շշուկ մը կը լսէ ճիւղերուն մէջէն . . .

Այսպէս քունի մէջ մեր հոգին սարսափով լեցուած , երբեմն կը փախչի եւ իր ետեւէն կը զգայ սեւ ձիու մը , շուքի մը , գիշերի մը շունչը . ու երազի մէջ կը տեսնենք որ մեզ կը հալածեն : Անգուստ դուռը կը դարձնէ , ետին կը նայի : Ծիւաղն Դիֆէն կ'ոստոտէր բացավայրին մէջ . սոսկո՛ւմ . եւ տղան դունաս , մտակորոյս , անձայն , կը վազէ , եւ կը ցանկար հոն հալիլ , խառնուիլ անտառներուն շուքին : Մէկը կը փախչի , մէկաւր կը հալածէ : Տխրալի՛ կատաղութիւն . ոչ կանգուն ժայռը , ոչ վատառողջ ջրկայքը , ոչ փշուտ ժանտափուշը , ոչ խոր հեղեղը , ոչ մէկ բան չի կասեցնէր անոնց ընթացքը . կ'երթան , կ'երթան , կ'եթա՛ն , միշտ կ'երթան : Այսպէս կը հետեւի մերիկը խլուած տերեւին : Նախ փոռ , ծուռումուռ հեղեղատի մը մէջէն կը սուրան օձապտոյց , երբեմն կարծես իրարու զաչելով . յետոյ՝ կռթնելու համար միայն արագ ու թեթեւ փախուսան եւ արհաւիրք , ու ազնուական սերունդի մը որդւոյն պատիւն ունենալով՝ տղան կը սահի կ'անցնի , եւ ցատքելով ցախերուն վրայէն կը կորսուի մացառուտին՝ իրր թէ ծովու մը մէջ : Այսպէս կը վազէր Ապրիլը ձմեռէն հալածուած : Երկու ամպրոպներու նման իրարու ետեւէ կ'անցնին անոնք : Անոնց ոտքերուն ներքեւ կը գլորին քարերը , կը կոտորին ճիւղերը : Սկիւռը՝ սարսափահար՝ դուրս կ'ելլէ գալարուն թաւուաքէն : Ո՛հ , այս խուճապոտ տողերով ի՛նչպէս նկարագրել այս ահուելի հալածանքին հրաշալի ոստումները , բլրակը որ կը բարձրանայ , ձորակը որ կը փոսանայ , դահավէժները , մութ քարայրը , ցից դարուվարը , երկու մթագոյն ձիերը , փրփրած յաղթականը , գալկագէժ տղան եւ ահագին անտառներուն սոսկումը : Անմատչելի տեղերու տոթած արհաւիրքին համար չէ այս . ոչ մէկ բան մոլեգնութիւնը ետ կ'եցուցած չէ երբեք . վազրն ալ , եղջերուն պէս , մոլեգին վազող մըն է : Կ'երթա՛ն :

Մինչեւ իսկ հեռուն ալ չի լսուիր շունչը վժացող ժողովուրդին , որ կը ձգէ , կը դառնայ դաշտագետինները : Պարտեալն ու յաղթական կը վազեն եղերական կերպով :

• • •

Գապոյտ երկինքին տակ հանդարտ ու ամայի անտառն իր սէգ ուղէշները թոյլ կերպով կ'երերցնէր . բոյները կ'երգէին . ջուրերը կը կարկաչէին գալարիններուն մէջ . կը տեսնուէր որ ամէն բան կը փայլէր , ամէն բան կը սիրէր , ամէն բան կը ծաղկէր : «Շնո՛րհք , կ'աղաղակէր տղան , չեմ ուղեր մեռնիլ» : Բայց անոր ձին կը պարտուի , Դիֆէն կը մօտենայ :

Յանկարծ ժայռի մը մէջ փորուած առանձնոցէ մը ճերմակ գլուխով մարդ մը կ'ելլէ եւ բազուկները բարձրացնելով կ'ըսէ . «Բու գործքերուդ համար օր մը պատասխան պիտի տաս . ով որ ալ ըլլաս զգուշացիր ատելութենէն . անիկա կ'արբեցնէ . այն՝ որ պիտի մեռնի անոր համար որ ապրելու է , կը պաղատի քեզ : Ո՛վ ասպետ , խնայէ այս տղուն» :

Դիֆէն , կատաղած , տապարի հարուածով մը կը ճեղքէ կարծր ապառաժը , որ այս ծերին պատասպարանի տեղ կը ծառայէր . եւ կըսէ , «Դու դայն պիտի փախցնես , ա՛նմիտ» . ու չարաշուք , քառասմբակ կը վազցնէ իր ձին :

Ինչ ալ ըլլայ ալիքին ընթացքն եւ շտապ , հեռաւոր հովը միշտ վերջապէս կը հասնի անոր : Անգուս Դիֆէնի գալը կը լսէ . եւ ծառերու խորութեանց մէջէն կը տեսնէ անոր հորիզոնին վրայ բարձրանալը :

Կ'երեւնայ վանք մը , ուսկից կը բարձրանայ ասարտամ աղօթք մը : Յամբ հնչող զանգակ մը կը լսուի . ու երեկոյեան ճառագայթներով ոսկեղօծուած բարձր եկեղեցին կը բացուի . եւ անոր աւագ դռնէն ճերմակ քօղերով սառեւրններու թափօրի մը դանդաղաքայլ ելլելը կը տեսնուի : Ասոնք կոյսեր են , իրենց գլուխ ունենալով վանամայրը . եւ անոնց ծանր երգը կը բարձրանայ երկինք , ուր արեւը կը խոնարհի : Ասոնք տեսան յուսահատ տղուն փախչիլը ու խորունկ ձայնով «Տէր ողորմես» ըսին : Վանամայրը զանոնք կը դարձնէ . ապա կը տնկէ իր գաւազանը քնքոյշ պատանիին եւ արիւնախանձ մարդուն մէջտեղ : Անոր առջեւ կը բերեն մեծ սեւ խաչելութիւն մը : Այս բոլոր կոյսերը , քոյրեր զորս սրբազան պարտաւորութիւն մը շղթայած է , կուլան յաղթականին ինչպէս նաեւ զոհին վրայ . ու կուգան ոճիրի մը անցքին վրայ կանգնելու ահագին Քրիստոսը , որ իր բազուկները կը բանար մարդկային սեռին : Դիֆէն կը հասնի , տխրադէմ եւ տապարը ձեռքը . եւ այս «Շնորհք , Շնորհք» մրմնջող հօտին կը պոռայ , « Աղաւնիներ , ադկէ փախէք , անգղը կ'անցնի» :

Դիչերը կը հասնի . եւ պակուցահար տղան , միշտ դողալով , լալով , փախչելով կը վազէ զարհուրելի մարդուն առջեւէն : Ահա ժամը , ուր հորիզոնը երազ մը կը թուի ու ետ կը քաշուի : Լուսնկայ , մացառուտ , ցախաստան , արշալոյս : Հալածանքը կը մոլեգնի . եւ աւելի քան երբեք դիւահարած՝ ծառերուն եւ հովին մէջէն մինչեւ անգամ շուքին երկիւղ կ'ազդէ , ու գլխի պտոյտ կը պատճառէ լեռներուն վրայի եղեւիններուն եւ ցօղուններուն վրայի վարդերուն : Տղան անգէն , մարդը իր դահնա յով կը վազեն անտառներուն մթութեան մէջ , եւ կարծես տժգոյն անտառին մէջ ուրուականներ կը դառնան :

Խրճիթներու տանիքներու աղօտ խումրէ մը կին մը դուրս կ'ելլէ . չիկրնար խօսիլ , ինչու որ արցունքները զանի կը խեղդեն . անի մայր մըն է . գրկած է իր մանկիկը որ ծծկան մըն է . անոր ստինքը բաց է .

«Շնո՛րհք», ըսաւ անի կակաղելով . եւ անհուն տարածութեան մէջ Ան-
գուս կը փախչի : — «Երբե՛ք» ըսաւ անգութն Դիֆէն : Բայց կինը ծըն-
րադիր կը գոցէ անոր ճաճքան . «Կեցիր , անյիշաչար եղիր , որ Տէրը
աղաչանքդ լսէ . շնո՛րհք . յանուն օրրանի փոս մի՛ բանար . յաղթական
եղիր , այդ բաւ է . մարդասպան մի՛ ըլլար : Շնո՛րհք ըրէ : Այս ման-
կիկը որ կուրծքիս վրայ ունիմ , քեզ կը պաղատի այն մանկան համար
որ քու սուրդ կը փնտռէ . մտիկ ըրէ ինծի . թող երթայ այդ փախած
որսը . ո՛հ , մի՛ սպաններ , ով ասպետ . ինծի մտիկ ըրէ , քանի որ
գրկիս մէջ արշալոյսն ունիմ : Մայրդ միաք բեր : Լաւ , ես ալ անոր
պէս մայր եմ . ո՛վ մարդ , յարգէ կինը իմ մէջ» : — «Կորի՛ր , էգ գու» ,
ըսաւ Դիֆէն , ու ոտքովը կից մը իջեցուց անոր մերկ ստինքին :

Զի գիտցուիւր ո՛ր հեղեղատին մէջն էր որ Դիֆէն հասաւ խեղճ ,
անփորձ տղուն . տղան ա՛լ ձեռք ինկած՝ հոնչիւն մը անգամ չունեցաւ
բերնին մէջ . նա ձիէն ինկաւ , եւ տխրադէմ , ուժասպառ , սլարտաւ
սած վեր ցցեց իր երկու աղերսարկու ձեռքերը : Աւա՛ղ , անոր հանգու-
ցեալ մայրը գերեզմանին տակէն կը դիտէր :

Դիֆէն կը վազէ , կը խոյանայ , կ'իյնայ մանկան վրայ , ինչպէս
դայլ մը հռովմէական կրկէսներուն մէջ , եւ տապաւին կոնակովը կը
կտրէ այն երկու ձեռքերը , որ շուքի մէջ աղօթք մը կը բարձրացնէին
դէպ ի երկինք : Ետքը անոր խարտեաչ մազերէն քաշելով՝ աղմուտ փո-
սի մը մէջ կը տանի զայն :

Ու կատաղութենէն խնդալով , հեւ ի հեւ , նա սպաննեց որբը , եւ
ըսաւ . «Գոհ եմ» : Այսպէս կը խնդայ ճիւղաղը իր աղտոտ որջին մէջ :

* *

Այն ատեն անագապղնձեայ արծիւը , զոր նա իր սաղաւարտին վը-
րայ ունէր , եւ որ հանգարտ , անշարժ ու տխուր զայն կը դիտէր ,
աղաղեկեց . «Ո՛վ աստեղազարդ երկինք , ո՛վ լեռներ , որ պատկանելի
ձիւներու սուրբ սպիտակութիւնը կը հագնիք , ո՛վ գետեր , անտառ-
ներ , մայրիներ , եղեւիններ ու զղփիններ , ձեզ բոլորդ վկայ կը կոչեմ
որ այս մարդը անղգամ է» : — Եւ այս ըսելով՝ ինչպէս փորող մը կը պե-
ղէ դաշտը եւ տուարած մը իր կացինով կը կտրտէ կաղնին , սկսաւ իր
կտուցով հարուածել Դիֆէնը . անոր աչքերը փորեց , ահռանքը փշրեց ,
ու իր բոռեռանդն ճիրաններուն մէջ ձմլեց անոր գանկը զլխապանին
ներքեւ , ուսկից արիւնը կ'ելլէր իբր թէ մաղէ մը . ու այսպէս սատ-
կած՝ զայն նետեց գետինը , եւ ինք , ահարկու , թռաւ գնաց :

ՄԽԻԹԱՐ ՊՈՆՏՍՆԻ